

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Türkiye’de İslami İlimler:
Kelâm
ve Mezhepler Tarihi II

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt: 14 • Sayı: 28 • 2016 • Yılda iki defa yayınlanır

Sahibi Bilim ve Sanat Vakfı **Yazı İşleri Müdürü** Salih Pulcu **Editör** Yunus Uğur **ISSN** 1303-9369

Yayın Kurulu

Şevket K. Akar, Yusuf Ziya Altıntaş, Nurullah Ardiç, Serhat Aslaner, Yücel Bulut, Ebubekir Ceylan, Coşkun Çakır,
F. Samime İnceoğlu, Abdulhamit Kırmızı, Mustafa Özel, Yunus Uğur, Ali Adem Yörük

Danışma Kurulu

Engin Deniz Akarlı, <i>İstanbul Şehir Üniversitesi</i>	Mustafa Kara, <i>Uludağ Üniversitesi</i>
Gökhan Çetinsaya, <i>T. C. Başbakanlık</i>	Kemal Karpat, <i>Wisconsin Üniversitesi, ABD</i>
Mehmet Genç, <i>İstanbul Şehir Üniversitesi</i>	Sabri Orman, <i>T. C. Merkez Bankası</i>
Tevfik Güran, <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Ali Birinci, <i>Polis Akademisi (Emekli)</i>
Mehmet İpşirli, <i>Medipol Üniversitesi</i>	İhsan Fazlıoğlu, <i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>
Cemal Kafadar, <i>Harvard Üniversitesi, ABD</i>	

Türkçe Redaksiyon Ahmet Özer

İngilizce Redaksiyon Ayşe Tek Başaran

Adres Vefa Cad. No. 48 34134 Vefa İstanbul **Tel** 0212. 528 22 22 pbx **Faks** 0212. 513 32 20

e-mail talid@bisav.org.tr **internet** www.talid.org

Basım Yılı 2018

Grafik Tasarım: Salih Pulcu **Tasarım Uygulama:** Nurgül Orhan

Baskı-Cilt Elma Basım Halkalı Cad. No:162/7 Sefaköy, 34295 Küçükçekmece/İstanbul

Sertifika No: 12058 **Tel:** 0212 697 30 30

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. MLA International Bibliography, Index Islamicus, EBSCO Publishing, Turkologischer Anzeiger ve ASOS Index gibi indekslerce taranmaktadır.

Dergiye gönderilen yazılar hakemler tarafından değerlendirilir. Dergide yer alan yazılardan yazarları sorumludur. Dergiye gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlansın iade edilmez.

@ Yayımlanan çalışmaların bütün hakları *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Türkiye’de İslami İlimler:
Kelâm
ve Mezhepler Tarihi II

SAYISI

Sunuş 5-8

Osmanlı’da Kelâm Eğitimi 9-39

Osman DEMİRCİ

*el-Akâ’idü’n-Nesefiyye ve el-Akâ’idü’l-Adudiyye Örneğinde
Osmanlı’da Akâid Risaleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür* 41-97

Muhammet Ali KOCA

Osmanlı’dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri 99-118

Hilmi KARAAĞAÇ

Osmanlı’da Tavâliu’l-Envâr Literatürü 119-139

Vezir HARMAN

*Osmanlı Döneminde Felsefî Tartışmalardan Arındırılmış
Önemli Kelâm Metinleri* 141-167

Vezir HARMAN

*Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe’nin
Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri* 169-226

Abdullah DEMİR

- Şerafettin Gölcük ile Türkiye'de Kelâm Çalışmaları Üzerine* 227-235
- Nasîruddîn et-Tûsî'nin Tecridu'l-i'tikâd'ı Üzerine Oluşan Şerh-Hâşiye Literatürü: Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerinden Bir Bakış* 237-272
Salih GÜNAYDIN
- Osmanlı'da Kelâm-Felsefe ilişkisi ve Tehâfüt Geleneği* 273-326
Ömer Faruk ERDOĞAN
- Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri* 327-376
Hatice K. ARPAGUŞ
- Şerhu'l-Mevâkıf: Kelam İlminin Son Büyük Klasığı* 377-381
Ömer TÜRKER
- Bir Felsefî Kelâm Klasığı Olarak Şerhu'l-Makâsîd* 383-400
Fatih İBİŞ
- Osmanlı'da Oluşan Kelam Klasikleri: el-Meâlim fî İlmi'l-Kelâm* 401-417
Ahmet SÜRURİ
- EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye Araştırmaları Temmuz 2016-Aralık 2016* 419-454

Sunuş

Türkiye’de İslami İlimler üst başlığıyla bu alanda yapılan çalışmaların hâsilasını ortaya koymayı hedefleyen serimize *Kelâm ve Mezhepler Tarihi* sayıları ile devam ediyoruz. Daha önce *Tefsir ve Kur’an İlimleri*’ni iki cilt, *Hadis* konulu sayıyı tek cilt, *Fıkıh* sayılarını ise *Osmanlı Dönemi I-II*, *Cumhuriyet Dönemi I-II* olmak üzere dört cilt halinde yayınlamıştık. Şimdi İslami İlimler sahasının diğer önemli bir ayağı olan ve üç cilt halinde hazırladığımız *Kelâm ve Mezhepler Tarihi* sayılarıyla karşınızdayız. Serinin son halkasını hâlihazırda çalışmaları sürdürülen ve yine *Türkiye’de İslami İlimler* üst başlığıyla yayınlanacak olan *Tasavvuf* başlıklı sayılar oluşturacak. Bu seride Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde yapılan İslami İlimler çalışmalarının bir envanterinin çıkarılması, bu alanı genel olarak tanımlayabilmek için mevcut çalışmaların değerlendirilmesi, henüz araştırmacıların yeteri kadar ilgisini çekmemiş kaynak ve temaların gündeme getirilmesi ve bu alana katkıda bulunmuş belli başlı kurumsal ve kişisel gayretlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Kelâm sayılarının elinizdeki bu ikinci cildi, Osmanlı medrese geleneğinde kelâm eğitiminin yerini inceleyen bir çerçeve yazı ile başlamakta ardından eser ve literatür tanıtımına geçmektedir. Bu doğrultuda Ömer Neseî’nin *el-Akâ’idü’n-Neseîyye*, Adududdin el-İcî’nin *el-Akâ’idü’l-Adudîyye*, Kâdî Beydâvî’nin *Tavâliu’l-Envâr*, Senûsî’nin *Ümmü’l-Berâhîn*, İbn Hümmâm’ın *Müsâyere*, Lekânî’nin *Cevheretü’t-Tevhîd*, Nasîruddîn et-Tûsî’nin *Tecridü’l-İtikâd* ve Ebû Hanîfe’nin Akâid Risâleleri incelenmekte ve bu eserler üzerine oluşan şerh ve haşiye literatürüne yer verilmektedir. Bu ciltte Osmanlı’da *Tehâfüt* geleneğini oluşturan eserler, halk itikadını etkileyen önemli ilmihâl ve akâid eserleri ve ilaveten manzum akaid risaleleri de tanıtılmıştır. Cürcânî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf* 1, Tefâtânî’nin *Şerhu’l-Makâsîd* 1 ve Taşköprîzade Ahmed Efendi’nin *el-Meâlim fî İlmi’l-Kelâm*’ı ise bu sayıda Osmanlı düşüncesi

içindeki yerine ve etkisine dair bilgi verilen eserler içinde yer almıştır. Bu ciltlerde yer alan makalelerin bir kısmı doğrudan yazma eser kütüphanelerinde yapılan araştırmalara, Osmanlı dönemine ait yazma veya matbu şeklindeki klasik kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalara bir kısmı da bu geleneği keşfetmeye imkan veren ikincil literatüre dayanmaktadır. Kanaatimizce bu çalışmalar, Osmanlı kelâmı araştırmalarına dair genel haritanın çıkarılması yolunda büyük bir katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte ümit verici tüm çalışmalara rağmen Osmanlı kelâmına dair henüz tam bir envanterin bile çıkarılmadığını belirtmek gerekir.

Elinizdeki *Türkiye’de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi II* sayısının ilk makalesini Osman Demirci “Osmanlı’da Kelâm Eğitimi Üzerine” başlığıyla kaleme aldı. Demirci, makalesinde Osmanlı medreselerinin eğitim anlayışını belirleyen ilmî zemin ile Osmanlı öncesinde ve Osmanlı medrese müfredatında kelâm ilminin konumu üzerinde durdu. Muhammet Ali Koca sayının “*el-Akâ'idü'n-Nesefiyye* ve *el-Akâ'idü'l-Adudiyye* Örneğinde Osmanlı’da Akaid Risaleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür” başlığını taşıyan ikinci makalesinde akaid risalelerin genel özelliklerini başlıkta adı geçen iki eser özelinde ele almakta ve bu merkezde gelişen şerh ve haşiye literatürünü ortaya koymaktadır. Hilmi Karaağaç “Osmanlı’dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri” başlıklı yazısında Osmanlı’dan günümüze telif edilen ve kütüphanelerimizde bulunan manzûm eserleri tespit ederek, müellifleri ve muhtevası hakkında bilgiler verdi. “Osmanlı’da *Tavâliu'l-Envâr* Literatürü” başlıklı yazısında Vezir Harman, felsefî kelâmı temsil eden en önemli muhtasar eserlerden olan Beyzavî’nin *Tavâliu'l-Envâr*’ını tanıtarak Osmanlı ilmî çevrelerindeki yerine işaret etti ve hakkında oluşan literatürü ortaya koydu. Harman bu sayıdaki “Osmanlı Döneminde Felsefî Tartışmalardan Arındırılmış Önemli Kelâm Metinleri” başlıklı ikinci yazısında ise Senûsî’nin *Ümmü'l-Berâhîn*, İbnü'l-Hümâm’ın *Müsâyere* ve İbrahim Lekânî’nin *Cevheretü't-Tevhîd*’ini yazarları ve şerhleriyle birlikte tanıtmaktadır. Abdullah Demir “Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe’nin Akâid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri” başlıklı yazısında Ebû Hanîfe’nin *el-Fikhü'l-ekber*, *el-Fikhü'l-ebsat*, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, *el-Vasiyye* ve *er-Risâle*’si ile ilgili Osmanlı Türkiye’sinde (699/1300-1341/1922) telif edilen eserleri, şerh ve hâşiye türündeki çalışmaları değerlendirdi. Salih Günaydın “Nasîruddîn et-Tûsî’nin *Tecridü'l-i'tikâd*’i Üzerine Oluşan Şerh-Hâşiye Literatürü: Türkiye Yazma Eser Kütüphanelerinden Bir Bakış” adlı makalesinde *Tecrid*’in bir klasik haline gelmesi, üzerine oluşan literatürün mahiyeti ve gelişimi, medrese müfredatından çıkarılarak ikinci plana düşmesi gibi hususlara değinmesinin yanında Türkiye yazma eser kütüphanelerindeki nüshalarına da işaret etmek suretiyle, hakkındaki literatürün dökümünü vermektedir. Ömer Faruk Erdoğan’ın “Osmanlı’da Kelâm-Felsefe İlişkisi ve Tehâfüt Geleneği” başlığını

taşıyan yazısı Gazzâlî ile başlayan ve kelâm-felsefe tartışmalarının bir neticesi olarak ortaya çıkan *Tehâfüt* geleneğinin geçirdiği evreleri ve ortaya çıkardığı literatürü ele almaktadır. Hatice K. Arpaguş “Osmanlı Geleneksel İslâm'ının Temel Kaynakları: İlmihâl ve Akâid Eserleri” başlıklı çalışmasında Osmanlı döneminde okulların açılmasına paralel ortaya çıkan ilmihal ve akaid eserlerinin dökümünü kavramsal ve tarihsel alt yapısına atıfla ortaya koyarak tasnif etmektedir. Ömer Türker kelâm ilminde on üçüncü yüzyıl ve sonrasında gelişen Râzîci geleneğin son büyük klasiği olarak nitelediği *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eseri tanıttı ve değerlendirmelerde bulundu. Fatih İbiş ise felsefi kelâm literatürünün ilk akla gelen örnekleri arasında yer alan ve Râzî çizgisi üzere gelişen kelâm geleneğinin ilk göze çarpan isimlerinden Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd* adlı eserini inceledi. Sayının son yazısında Ahmet Süruri, Taşköprizade Ahmed Efendi'nin klasik bir kelâm metni olan *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm* adlı eserini değerlendirdi.

Türkiye'deki kelâm çalışmalarını konu edinen bu sayıların söyleşileri Prof. Dr. İlyas Çelebi, Prof. Dr. Şerafettin Gölcük ve Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı gibi sahanın öncü isimleriyle gerçekleştirildi. Söyleşilerde değerli hocalarımızın akademik çalışmalarının seyrini, Türkiye'deki ve dünyadaki kelâm çalışmaları üzerine düşüncelerini, kazanımlar, sorunlar ve öneriler çerçevesinde bugünkü ve gelecekteki kelâm çalışmalarının gidişatı üzerine görüşlerini bulacaksınız. Elinizdeki *Türkiye'de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi II* sayısında Prof. Dr. Şerafettin Gölcük ile yapılan söyleşiyi okuyabilirsiniz.

Derginin son kısmında ise Türkiye araştırmaları üzerine Temmuz 2016 – Aralık 2016 tarihleri arasında yayınlanan dergi ve makalelerin içeriklerini toplu halde görebileceğiniz bir ek bulacaksınız.

Türkiye'de İslami İlimler: Kelâm ve Mezhepler Tarihi sayılarında çeşitli nedenlerden ötürü yer verilemeyen, ancak kelâm ve mezhepler literatürü çerçevesinde zikredilmesi gereken bazı alanlar, türler ve eserler de vardır. Bu makaleler en başta henüz sayının planlama aşamasında gündeme alındı ve ilgili müelliflere siparişleri yapıldı ancak çeşitli sebeplerden dolayı süreç neticelenip yazılar sayıya dahil edilemedi. En azından planladığımız muhtevanın kapsamını göstermesi ve ileriki çalışmalara ışık tutması bakımından yazıların başlıklarını zikretmenin faydalı olacağını düşünüyoruz: Osmanlıda Vahdet-i Vücut Eleştirileri, Osmanlıda Heterodoksi Literatürü, Yurtdışında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Kelâmı Çalışmaları, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde Kelâm Eğitimi, Osmanlı ve Maturîdilik, Osmanlı'da Semiyat Literatürü, Yeni İlmi Kelâm Dönemi Ruhçuluk ve Maddecilik Eleştirileri, Osmanlıda Esma-i Hüsnâ Literatürü, Cumhuriyet Türkiyesinde Şia Üzerine Yapılan Çalışmalar, Osmanlı'da Kelâm Tercümelere, Osmanlı'da Gazzali Literatürü, Osmanlı'dan Cumhuriyete Alevilik Dışında Gayr-i Sünni

Mezhepler Üzerine Yapılan Çalışmalar, Osmanlı'dan Cumhuriyete Alevilik Çalışmaları, Osmanlı'da Fırkayı Nâciye Literatürü, Osmanlı'da Şiilik, Kızılbaşlık ve Rafizilik Karşıtı Metinler, Osmanlı'da Ehl-i Kitap Eleştirileri ve Osmanlının Son Döneminde Mutezile Eleştirileri.

Şüphesiz Osmanlı kelâmı üzerinde yapılacak her çalışmayı bekleyen ilk sorun bu alanda mevcut olan envanterin çıkarılması düzeyinde görülen ciddi araştırma eksikliği ve bunu başarma iddiasına sahip akademik ilgi ve birikimdir. Son yıllarda bu alana dair ilgi artsa da hala araştırma yöntemi ve üslûbuna dair yeterli sayıda öncü örnekler ortaya çıkmamıştır. Türkiye'deki yazma eserlerin kataloglama ve dijitalleştirilmesinde arzu edilen gelişmelerin ancak son yıllarda başlamasının da bunda etkili olduğunu unutmamak gerekir. Osmanlı kelâmına dair genel makalelerin yokluğu yanısıra önemli eserler veren kelâmcılara, şerh ve haşiye gelenekleri oluşturan eserlere, önemli tartışma konularına (mesâil) ve kelâmcıların gündemine dair çalışmalar da yapılamamıştır. Elinizdeki bu çalışma her türlü eksikliğine rağmen mevcut durumun görece bir resmini vermekte, eksikleri göstermekte ve yapılacak çalışmalara ışık tutmaktadır.

Bu sayının çıkmasını sağlayan yazarlara, hakemlere, ajans görevlilerine, yayın ve danışma kuruluna teşekkürlerimizi sunuyoruz. Kelâm ve Mezhepler Tarihi sayılarının hazırlanmasında baştan sona gösterdiği gayretten ötürü sayı editörü Doç. Dr. Osman Demir'e bilhassa teşekkür ederiz.

Türkiye'de İslami İlimler serisinin *Kelâm ve Mezhepler Tarihi III* sayısında görüşmek üzere...

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi